ePublishing

The Greek Review of Social Research

Vol 156 (2021)

156

Για το βιβλίο: Nicolas Demertzis (2020). The Political Sociology of Emotions. Essays on Trauma and Ressentiment. London: Routledge

Βασίλης Καραποστόλης

doi: 10.12681/grsr.25953

Copyright © 2021, Βασίλης Καραποστόλης

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Καραποστόλης Β. (2021). Για το βιβλίο: Nicolas Demertzis (2020). The Political Sociology of Emotions. Essays on Trauma and Ressentiment. London: Routledge. *The Greek Review of Social Research*, *156*, 205–211. https://doi.org/10.12681/grsr.25953

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 12:04:52

The Greek Review of Social Research, 2021, 156
Print ISSN: 0013-9696 Online ISSN: 2241-8512
Copyright © 2021 The Author(s)
This work is licensed under the Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Για το βιβλίο: Nicolas Demertzis (2020). *The Political Sociology of Emotions. Essays on Trauma and Ressentiment.* London: Routledge.

Ανιχνεύοντας τον κοινό βυθό

Το τελευταίο βιβλίο του Νίκου Δεμερτζή που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στ' αγγλικά βρίσκει το υλικό του θαμμένο βαθιά στο κοινωνικό υπέδαφος. Σκάβει επίμονα για να το εξορύξει και να ξεδιαλέξει αυτό που του χρειάζεται περισσότερο. Και τι βρίσκει; Ένα κοίτασμα από παρορμήσεις, από αξεδιάλυτες και θολές επιθυμίες, αναστολές, ανυπομονησίες, πικρίες και φθόνο, με δυο λόγια ένα ψυχικό κοχλασμό που δυσκολεύεται να εκραγεί και αναζητά διεξόδους μερικής εκτόνωσης εδώ κι εκεί. Είναι μία από τις αρετές του συγγραφέα ότι αυτό το ατιθάσευτο υλικό το χειρίζεται με προσοχή, με λεπτότητα και με υπομονή. Παρόλο που αρχικά φαίνεται να του προκαλεί μια ορισμένη έκπληξη. Πόσο υπόγεια είναι η κοινωνική ζωή! Η διαπίστωση δεν είναι αποκλειστικά δική του, αφορά ολόκληρη την κοινωνική σκέψη του καιρού μας. Αφού η κοινωνιολογία και η πολιτική επιστήμη βασίσθηκαν επί μακρόν σε παραδοχές σύμφωνα με τις οποίες ο κοινωνικός κόσμος απαρτίζεται από προσδιορισμένες «σχέσεις» μεταξύ ατόμων και ομάδων, τοποθετημένων σε συγκεκριμένες «θέσεις» μέσα στον κόσμο, αναγκάστηκαν με την πάροδο του χρόνου να δουν ότι αυτές οι «σχέσεις» και οι «θέσεις» ανατρέπονται όλο και συχνότερα από ψυχικές δυνάμεις που δρουν αφανώς και δεν ανέχονται οποιαδήποτε παγίωση. Ο πολυσυζητημένος κοινωνικός ιστός αποσυντίθενται, μολονότι τα συστήματα οργάνωσης και επόπτευσης του κοινού βίου στις δυτικές κοινωνίες φιλοδοξούν να ελέγχουν και την παραμικρή ανωμαλία. Υπερεργάνωση στην κορυφή και αναβρασμός στη βάση. Αυτή η αντίφαση κάνει πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες να σηκώσουν τα χέρια και να απευθυνθούν για βοήθεια στους ψυχολόγους. Δείχνει γερή συγκρότηση, από τη μεριά του, καθώς και οξυμμένη διαίσθηση, το γεγονός ότι ο

Νίκος Δεμερτζής παίρνει άλλο δρόμο. Καταλαβαίνει πως αντί να διαχωρίσει το ψυχικό από το κοινωνικό, πρέπει να τα συνδέσει, και μάλιστα να τα συνδέσει στα σημεία εκείνα όπου το ένα φαίνεται να αποχωρίζεται βίαια από το άλλο.

Πράγματι, η θυμική ζωή του σύγχρονου ατόμου μοιάζει να εξεγείρεται εναντίον της κοινωνικής, αν και χωρίς να έχει το σθένος να εκφράσει ανοιχτά αυτό που τη δυσαρεστεί ή την καταπιέζει. Η πραγματικότητα αυτή απορροφά όλο το ενδιαφέρον του Δεμερτζή, και δικαίως. Αναλαμβάνει λοιπόν να το διερευνήσει. Στο επίκεντρο της έρευνάς του τοποθετείται ένα αίσθημα που δύσκολα θα βρεθεί όμοιό του σε σκιερές περιοχές, μεταμφιέσεις και αποκρύψεις. Είναι η μνησικακία. Μια κατάσταση του θυμικού κατά την οποία η πληγή, η οποία προκλήθηκε σ' ένα άτομο –ή και σ' ένα λαό– μηρυκάζεται για καιρό, δεν οδηγεί σε πράξεις επανόρθωσης ή θεραπείας και συντηρεί, συνήθως σε ονειρώδη μορφή την ιδέα μιας μελλοντικής εκδίκησης. Έχοντας εντρυφήσει στις μελέτες του Σέλερ και άλλων μεταγενέστερων στοχαστών, ο Δεμερτζής εισδύει με μεγάλη προσοχή και μεθοδικότητα σ' αυτή τη σκοτεινή επικράτεια, βεβαιωμένος ήδη ότι εκεί ριζώνουν μερικές από τις πιο καταστροφικές ροπές του ανθρώπου ή, για να το πούμε διαφορετικά: εκεί συνωθούνται τα αποτελέσματα από τις πιο εξουθενωτικές απογοητεύσεις που προκαλεί στο άτομο ο σύγχρονος βίος. Το μέλημα του Δεμερτζή είναι να εντοπίσει το βάθος και το εύρος του τραύματος. Δεν το κάνει ως «αναλυτής συμπτωμάτων»· η χρήση εννοιών της κοινωνικής παθολογίας είναι γι αυτόν μόνο ένα απαραίτητο στάδιο, προκειμένου να προχωρήσει πιο πέρα από μερικές ρυθμίσεις της υγιεινής, πιο πέρα απ' ό,τι θα σκεπτόταν ένα μυαλό κοινωνικού λειτουργού ή διαχειριστή προβλημάτων της συμπεριφοράς –αυτό που τον απασχολεί περισσότερο δεν είναι η υγιέστερη απλώς ζωή, είναι η πληρέστερη. Το πρίσμα μέσα από το οποίο βλέπει το ζήτημα έχει, μπορούμε να πούμε, αριστοτελική προέλευση. Ό,τι κάνει έναν άνθρωπο να είναι άνθρωπος είναι οι ενέργειές του. Αυτή είναι η πεποίθηση του Δεμερτζή. Και με βάση αυτή την πεποίθηση διαπιστώνει ότι εξαιτίας της διάχυτης μνησικακίας η ανθρώπινη ενέργεια δεσμεύεται και αχρηστεύεται σε απελπιστικό βαθμό. Παρατηρεί το φαινόμενο στον δυτικό κόσμο. Μέσα από τις επισημάνσεις του ο αναγνώστης οδηγείται, βαθμιαία, στο αφόρητο συμπέρασμα πως παρά τις τεχνικές και οικονομικές προόδους, το αρνητικό στοιχείο γενικά στον κοινό βίο υπερισχύει της κατάφασης· οι άνθρωποι που τυχαίνει να υστερούν σε κάτι, αρνούνται την πραγματικότητα αυτής της υστέρησης και αντί να επιδίδονται σε προσπάθειες για να την αναιρέσουν ή να τη μετριάσουν, την καταλογίζουν απλώς σε κάποιους υπαίτιους,

τους οποίους στο εξής τους έχουν ως στόχο· σημαδεύουν αυτούς και αφήνουν στην άκρη οτιδήποτε έχει σχέση με τις δικές τους ενέργειες που θα επέφεραν πραγματικές αλλαγές.

Η στάση αυτή, κατά τον συγγραφέα, που χαρακτηρίζει τόσο άτομα όσο και λαούς –τουλάχιστον σε ορισμένες περιόδους– έχει ως συνέπεια να μην εκκαθαρίζονται ποτέ οι αντιθέσεις, οι παρεξηγήσεις, να μην ανανεώνεται ποτέ η διάνοια και η καρδιά των ανθρώπων που έχουν υποφέρει και μισήσει. Σε τέτοιες περιπτώσεις η συγχώρεση είναι μια κίνηση με την οποία η ανθρώπινη ύπαρξη επαναθεμελιώνει τον κόσμο της. Όλα τότε μπορούν να ξεκινήσουν από την αρχή. Χωρίς η μνήμη να αναπαράγει εχθρότητες, χωρίς η θύμηση των κακών στιγμών να προεξοφλεί ότι και το μέλλον θα είναι σημαδεμένο από τις ίδιες κακίες. Αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μέρη του βιβλίου αυτό το οποίο αφιερώνεται στη συζήτηση σχετικά με το αν και πότε η συγχώρεση μπορεί να δοθεί υπό όρους ή δίχως όρους. Είναι πολύ πειστικός ο τρόπος με τον οποίο ο Δεμερτζής υποστηρίζει την πρώτη άποψη. Το κριτήριό του αφορά την ισορροπία του κοινωνικού συνόλου, όχι τις δι-ατομικές σχέσεις. Από την άποψη αυτή, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η απροϋπόθετη άφεση αμαρτιών ενέχει τον κίνδυνο να μη λειτουργήσει παραδειγματικά και να αφήσει ερωτηματικά που στη συνέχεια ενδεχομένως να επαναφέρουν το πρόβλημα. Εξάλλου, πόσες φορές δεν έχουμε δει η δήθεν ριζική αμοιβαία υπαναχώρηση αντιδίκων να διατηρεί μέσα της το σπέρμα ενός ψευδο-συμβιβασμού; Οπότε αργά ή γρήγορα θα επιστρέψουν οι συγκρούσεις. Η επιφύλαξη αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική περίπτωση, συγκεκριμένα για το ζήτημα του εμφυλίου. Το τι έχει σβήσει στις συνειδήσεις από το ιστορικό εκείνο δράμα και τι εξακολουθεί να επιζεί δεν είναι ακόμη σαφές κι ούτε προβλέπεται σύντομα κάτι τέτοιο. Εύστοχα δε ο Δεμερτζής αναρωτιέται: «ποιος θα ζητήσει συγγνώμη από ποιον;». Παρ' όλα αυτά, δεν φαίνεται να υπάρχει άλλος τρόπος για να επουλωθεί η πληγή από το να μελετώνται τα διαθέσιμα στοιχεία, όχι όμως για να επιτευχθεί μια τεχνητή εξίσωση στις ευθύνες μεταξύ των δύο παρατάξεων, αλλά για να γίνει ένας δίκαιος καταμερισμός ευθυνών, και με συνυπολογισμό, ασφαλώς, του ξένου παράγοντα.

Το τελευταίο αυτό μας φέρνει σ' ένα άλλο επίπεδο αντιπαραθέσεων. Εδώ δεν έχουμε πλέον την πόλωση που αφορά το εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, τους διωκόμενους και τους διώκτες, τους στερημένους και τους πλεονέκτες ή –για να μιλήσουμε στο ιδίωμα της μεταπολίτευσης– τους μη-προνομιούχους και τους

προνομιούχους, έχουμε την εθνική συνείδηση απ' τη μια και τη Δύση από την άλλη. Έχει γίνει τόσος λόγος –και συχνά φορτωμένος με ισχυρισμούς ή αόριστα και άγονα αφαιρετικά σχήματα– που δεχόμαστε με ανακούφιση την απεμπλοκή του Δεμερτζή από την υπόθεση ότι η Ελλάδα διχάζεται μονίμως ανάμεσα στην «παράδοση» και τον «εκσυγχρονισμό». Και μόνο η απροκάλυπτη εμπειρική παρατήρηση θα αρκούσε για να δείξει ότι πολύ περισσότερο από το να χωρίζονται σε τέτοια στρατόπεδα οι Έλληνες, παρασκευάζουν ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κράμα και από τα δύο συστατικά. Το παράδειγμα που αναφέρεται στο βιβλίο είναι εύγλωττο. Μια πληθωρική νομοθεσία συναρθρώνεται παράδοξα με μια ευχέρεια στην καταπάτηση ή την παράκαμψη των νόμων. Γιατί συμβαίνει αυτό; Δίδεται μια υπαινικτική απάντηση που θα άξιζε να είναι πιο σαφής. Αν οι νόμοι δεν τηρούνται, είναι γιατί σε μεγάλο βαθμό, οι πελατειακές σχέσεις, οι εύνοιες, οι παρεμβάσεις «άνωθεν», κι όλα τα υπόλοιπα γνωστά του πολιτικαντισμού και του κομματισμού κατορθώνουν να δώσουν τον δεσπόζοντα τόνο στον δημόσιο βίο. Έτσι όμως αρχίζει να λύνεται κάπως ο κόμπος. Γίνεται αυτονόητο ότι οι Έλληνες μαθητεύουν αναγκαστικά στις πονηρές αυθαιρεσίες των ανωτέρων, ανεξάρτητα αν έχουν θυμώσει στην αρχή ή αν έχουν καταπιεί τον θυμό τους κατόπιν.

Η μνησικακία είναι η απόληξη, δεν είναι η απαρχή. Στην έναρξη της νοσηρής διεργασίας πρέπει πάντα να διακρίνουμε τον ρόλο που παίζουν οι πιο δυνατοί. Απ' αυτούς ξεκινά το πρόβλημα και δεν είναι, βέβαια, πρόβλημα χαρακτήρα ή προσωπικότητας, είναι πρόβλημα που παραπέμπει στην ανισότητα ως προς την ισχύ, ή μάλλον στην καταχρηστική εκμετάλλευση αυτής της ανισότητας. Θα ήταν βεβιασμένο να ειπωθεί πως η πρόταση αυτή κλείνει προς τον λαϊκισμό. Δεν είναι παρά αναφορά στα γεγονότα. Κατ' επανάληψιν –και με λιγοστές εξαιρέσεις– τα γεγονότα έδειξαν πως η πολιτική της Δύσης συνολικά αντιμετώπισε την Ελλάδα μ' έναν τρόπο στον οποίο η καταφανής υπεροχή της συνοδευόταν από την πεποίθηση ότι σ' αυτή τη χώρα και τον λαό της δεν της αξίζει μια μοίρα καλύτερη από του προστατευόμενου ή κηδεμονευόμενου κράτους. Ήδη οι όροι «προστασία» και «κηδεμονία» αποτελούσαν κατάφωρα έναν ειρωνικό ευφημισμό. Δεν επρόκειτο για πολιτική διακριτικότητα, επρόκειτο για πολιτική επεμβάσεων. Στην ιστορία θα πει κανείς έτσι έχουν τα πράγματα· όπου υπάρχει ένδειξη αδυναμίας σε μια χώρα, μια άλλη, μόνη ή μαζί με άλλες, θα σπεύσει να επωφεληθεί. Το θέμα μας όμως δεν είναι αυτό. Είναι το κατά πόσον οι πιο αδύναμοι, πέρα από το να υποκύπτουν αναγκαστικά στους ισχυρότερους, αιχμαλωτίζονται στη συνέχεια από την ίδια τους τη μειονεξία.

Δεν είναι υπερβολικό που στο βιβλίο τονίζεται ότι στην Ελλάδα εξακολουθεί να επιδρά στις συνειδήσεις ένα σφιχτοδεμένο σύμπλεγμα κατωτερότητας απέναντι στη Δύση. Είναι αλήθεια πως, σε ένα βαθμό, η εντύπωση ότι δίχως στήριξη ή επιτήρηση ή και πατρωνεία ακόμη το ελληνικό κράτος δύσκολα μπορούσε να ορθοποδήσει, λειτούργησε σε πολλές περιπτώσεις παραλυτικά. Η μειονεξία καταγραφόταν στις συνειδήσεις ως δεδομένο και από το δεδομένο τούτο αναπαραγόταν ένα άλλο: ότι ο κύκλος της κατωτερότητας δεν θα σπάσει ποτέ. Ωστόσο, στην πραγματικότητα έσπασε μερικές φορές. Εκεί, σ' αυτές τις τομές και τις ρήξεις με τις οικείες συνήθειες και στάσεις, είναι απαραίτητο να στραφεί η σκέψη μας. Διότι όσο είναι γεγονός ότι η Δύση προκαλεί φθόνο στους Έλληνες (που σε πολλούς μεταστρέφεται σε μίμηση), άλλο τόσο ισχύει ότι με τον φθόνο αυτό έχει παλέψει κατά καιρούς ένα αντίρροπο αίσθημα. Αν το χαρακτηρίσουμε «μεγαλομανία» των «μικρών» λαών, δεν λέμε και πολλά πράγματα. Διότι, ακριβώς εκείνο που πρέπει να εξηγηθεί είναι πώς συμβαίνει μερικοί τέτοιοι λαοί να αισθάνονται την ανάγκη να μεγαλώσουν πολύ, τόσο που να αποστομώσουν όσους τους εχθρεύονται ή και τους προστατεύουν υστερόβουλα.

Ως προς αυτό η μελέτη του Δεμερτζή αφήνει ένα κενό. Μένει ανεξέταστο το ενδεχόμενο να υπάρχει αντίσταση στη μνησικακία. Χρειάζεται νέα προσπάθεια από την εγχώρια σκέψη για να εισδύσει στα ενδότερα του συλλογικού εαυτού μας, όπου διεξάγεται πάλη ανάμεσα στο καλύτερο και το χειρότερο τμήμα του. Το χειρότερο είναι η δουλοπρεπής αδράνεια, η χαμέρπεια, η συγκάλυψη όλων των ελαττωμάτων πίσω από τις διάφορες μάσκες του κυνισμού. Εύστοχα σημειώνει την τροπή αυτή ο Δεμερτζής. Αλλά μένει στο ημίφως η άλλη πλευρά, το δυνητικά καλύτερο μέρος του συλλογικού εαυτού. Δεν είναι βέβαιο ότι διαθέτει ακόμη αρκετές ικμάδες. Κατά το παρελθόν έχουμε δει, έστω λίγες φορές, να εξεγείρεται η αξιοπρέπεια, η ευφυΐα και η ευαισθησία των Ελλήνων απέναντι στην κυριαρχική διάθεση κρατών, εξασκημένων πολύ στο να κινούνται ανάμεσα στην ρητορική ενός συμμάχου και στη μυστική διπλωματία ενός υπομονομευτή (η Αγγλία είναι ένα τέτοιο παράδειγμα).

Ολόκληρη η νεώτερη ιστορία της χώρας είναι σπαρμένη από τέτοιες εντάσεις. Από τη μια, οι ταπεινωτικοί συμβιβασμοί, από την άλλη, οι αντισταθμιστικές απόπειρες για κάποιας μορφής αυτεξούσιου. Στους περισσότερους πρωταγωνιστές της ελληνικής επανάστασης του'21, διακρίνουμε τα ίχνη απ' αυτόν τον διαφορετικό, εσωτερικό αγώνα. Με επιστολή του, υπογεγραμμένη και από άλλους συμπατριώτες του, ο Κολοκοτρώνης υποχρεώνεται να ζητήσει από τη Μ. Βρετανία να είναι η

μοναδική αρωγός και προστάτης των εξεγερμένων. Αλλά η απεμπόληση της αυτενέργειας δεν είχε εδώ παρά μόνο «τακτικό» χαρακτήρα. Η συνέχεια των γεγονότων το έδειξε. Σε καμμιά περίπτωση η παραχώρηση του Κολοκοτρώνη δεν σήμαινε ότι στο εξής η βούλησή του θα υπαγόρευε έργα που θα τα απαιτούσε η βούληση των δανειστών του κράτους. Στοιχεία ανάλογης στάσης (ανεξάρτητα από το πόσο απέδωσε) θα βρούμε και σε άλλους πολιτικούς ηγέτες αργότερα· στον Ελ. Βενιζέλο πρώτα απ' όλα· όπως επίσης, σε μικρότερο βαθμό, και στον Γεώργιο Παπανδρέου (όταν διαφωνεί με τους Αμερικανούς για το Κυπριακό) ή τον Κωνσταντίνο Καραμανλή (όταν διαφωνεί με το Παλάτι).

Με δυο λόγια, η ζωή ενός έθνους με μακρά ιστορία δεν μπορεί να καθορίζεται οριστικά από το τάδε ή το δείνα ψυχικό ή πολιτισμικό σύμπλεγμα. Είναι πολύ ευρύτερη και πολύ πιο δυναμική. Ασφαλώς είναι εξαιρετικά χρήσιμο να έρχονται στο φως δυνάμεις που ασκούν στα κρυφά τις πιέσεις τους στο συλλογικό σώμα φθάνοντας, κάποτε, να το ακρωτηριάζουν. Αναμφίβολα, είναι μέγιστο πρόβλημα το να επικαλούνται οι Έλληνες χαρίσματα που δεν διαθέτουν, να καυχώνται για κάτι που δεν είναι, και που δεν κοπιάζουν για να γίνουν. Οδυνηρή η διάγνωση, οπωσδήποτε. Όμως, αν είναι να αναζητήσουμε τα μέσα για να μετριάσουμε τις συνέπειες, ή ίσως και να τις υπερβούμε κάποτε, θα πρέπει να ψάξουμε ξανά και ξανά μέσα σε ό,τι σκεπτόμαστε και σε ό,τι νιώθουμε, για να βρούμε αν έχει μείνει ή όχι κάποιο απόθεμα ζήλου και ειλικρινούς ενδιαφέροντος ώστε η χώρα μας να γίνει, από τους ίδιους τους κατοίκους της, μια αξιόπιστη, θελκτική και ασφαλής εστία. Μέσα απ' αυτό το πρίσμα πρέπει να επανεξεταστεί και το «εθνικό αίσθημα». Θα συμφωνούσαμε με τον Νίκο Δεμερτζή ότι σε κάθε ηχηρή δήλωση κάποιου περί του ποιος είναι, ελλοχεύει ο κίνδυνος της κούφιας έπαρσης και του φανατισμού. Την ίδια στιγμή όμως πρέπει να παραδεχθούμε ότι, αν εξουδετερωνόταν αυτή η απειλή, θα έμενε αρκετός χώρος μέσα στις ψυχές για να λειτουργήσουν ευγενέστερα κίνητρα. Η επιθυμία να φέρει κανείς περισσότερη δικαιοσύνη και τάξη στον κόσμο στον οποίο ανήκει, πηγάζει δυσκολότερα από την ατομικότητα και ευκολότερα από τη συλλογικότητα. Μόνο μέσα από ένα συλλογικό σώμα μπορεί να έλθει η ώθηση σ' έναν άνθρωπο να εργασθεί με χαρά για το κοινό καλό. Ξεκινώντας, έτσι, από διαφορετικές αφετηρίες, πιθανόν να μην ήταν λίγοι αυτοί που θα εκινούντο προς την ίδια κατεύθυνση. Όταν ένα έθνος δεν θέλει να επιτίθεται, ούτε και χρειάζεται να αμύνεται, μπορεί να εργασθεί και να βρει το πεπρωμένο του μέσα σε επιτεύγματα, κι όχι σε κραυγές, καταγγελίες ή θρήνους.

Ο Δεμερτζής θα το συμμεριζόταν αυτό· γνωρίζει καλά τι σημαίνει αφοσίωση στην εργασία. Με την ποιότητά της η μελέτη του αυτή είναι η απόδειξη. Είναι από τους ελάχιστους εκείνους που στο σημερινό πανεπιστήμιο εξακολουθούν να χαίρονται περισσότερο όταν ερευνούν, παρά όταν αποφαίνονται.

Βασίλης Καραποστόλης
Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ